

Förord

FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och de två internationella konventionerna om medborgerliga och politiska rättigheter respektive ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter utgår ifrån att alla rättigheter är universella, odelbara och likvärdiga. De är inbördes beroende av varandra och tillsammans nödvändiga för varje människas möjlighet att leva ett värdigt liv.

En av Fondens viktigaste uppgifter de senaste åren har varit att stärka kunskapen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (esk-rättigheterna), vilka under lång tid inte uppmärksammades på samma sätt som de medborgerliga och politiska. Detta görs dels genom Fondens utvecklingssamarbete, dels genom informationsverksamhet i Sverige. Förutom att ordna föreläsningar och seminarier ger Fonden ut denna skriftserie om ESK-rättigheterna.

Ett annat prioriterat område för Fonden är arbetet för kvinnors och flickors mänskliga rättigheter. Ännu är kvinnor och flickor diskriminerade i så gott som hela världen enbart på grund av sitt kön. Marginaliseringen av kvinnor och deras angelägenheter har lett till att kvinnors behov osynliggjorts i folkrätten och därmed även inom de mänskliga rättigheterna. Om sann jämställdhet skall kunna uppnås krävs att kvinnors situation ägnas särskild uppmärksamhet. Vi måste nå en större förståelse av hur arbetet för de mänskliga rättigheterna kan stärka och förbättra kvinnors och flickors livsvillkor och ställning i samhället.

Denna skrift, som ingår i Fondens skriftserie om ESK-rättigheter, fokuserar specifikt kvinnors och flickors ESK-rättigheter.

Tanken bakom skriftserien är, förutom att ge baskunskap om olika aspekter av de mänskliga rättigheterna, att ge inspiration och tips på hur man kan arbeta praktiskt med ett rättighetsperspektiv. Vi hoppas väcka intresse och nyfikenhet hos såväl nya som gamla mr-intresserade att söka sig vidare och ta till sig mänskliga rättigheter som ett kraftfullt och dynamiskt verktyg i arbetet för utveckling och rättvisa för alla. Det är viktigt att vi inte bara lär oss retoriken om de mänskliga rättigheterna utan även ser hur de kan påverka våra analysmetoder och vårt sätt att arbeta.

Anita Klum

Generalsekreterare

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter bildades 1991 och har fyra svenska icke-statliga organisationer som huvudmän: Diakonia, Rädda Barnen, Svenska kyrkan och Svenska Röda Korset.

Fondens arbete är avsett att komplettera huvudmännens verksamhet och Sidas internationella utvecklingssamarbete inom området demokrati och mänskliga rättigheter.

Fonden samarbetar med och förmedlar stöd till organisationer på aktivistnivå som spelar en strategisk roll i sina länders demokratiutveckling och som arbetar för en ökad respekt för mänskliga rättigheter. Organisationernas egna analyser och prioriteringar av de lokala behoven utgör grunden för Fondens bistånd. Fonden bedriver också arbete i Sverige i syfte att öka kunskapen om mänskliga rättigheter och att skapa opinion i rättighetsfrågor.

Innehållsförteckning

Förord	1
Innehållsförteckning	3
Kvinnor och ESK-rättigheter	5
Inledning	5
Varför två konventioner?	6
<i>Män</i> -skliga rättigheter.....	7
Kvinnors rättigheter är mänskliga rättigheter	10
ESK-konventionen och kvinnor	14
Rätten till mat	16
Varje kvinnas rätt till bostad	20
Att motverka genderdiskriminering i lag och sedvänja.	20
Rätten att arva.....	20
Diskriminerande sociala normer	22
Internationell rätt.....	23
Prioritering av kvinnor för att uppnå jämställdhet.....	26
Att övervinna hinder för kvinnors rättigheter	27
Kvinnor och egendom, kvinnor som egendom	27
Bristfälliga strategier.....	29
Utbildning för jämställdhet?	31
Odelbara mänskliga rättigheter.....	32
Webbsidor	37

Denna skrift ges ut av
Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter
med stöd av medel från Sida.
Ansvarig utgivare: Anita Klum
Projektansvarig: Jesper Hansén
Redaktör: Abigail Booth
Översättning: Abigail Booth (om ej annat anges)
Stockholm, januari 2003

Kvinnor och ESK-rättigheter

Av Abigail Booth

Inledning

Under det senaste århundradet har de mänskliga rättigheterna utvecklats till ett potentiellt kraftfullt redskap i arbetet för att förbättra levnadsvillkoren för kvinnor, män och barn runt om i världen¹. FN:s *Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna* slår fast att *alla* är fria och lika i värde och rättigheter². En viktig komponent i denna grundtes, som har stadfäst i samtliga FN:s deklarationer och konventioner om de mänskliga rättigheterna, är principen om icke-diskriminering på grund av kön. Men, med undantag av Kvinnokonventionen³, har denna princip förvisats till några enstaka artiklar; kvinnors rättigheter behandlas sällan eller aldrig explicit. Att kvinnors rättigheter inte har integrerats till fullo i konventionerna har hämmat tydliggörandet av de mänskliga rättigheterna i relation till kvinnors livserfarenheter och behov. I realiteten är alltså uttalanden om frihet och likhet i värde och rättigheter endast tomma ord för en majoritet av världens befolkning.

De ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna⁴ behandlar områden som, något generaliserande, kan sägas ligga närmare många kvinnors vardag⁵. Det har påvisats att det är kvinnor som odlar den största delen av all mat för familjebruk, tillbringar mest tid med att hämta vatten och bränsle och ansvarar för familjens utbildning och hälsa där statliga institutioner saknas. Trots detta utgör kvinnor en ökande majoritet av dem som lever i fattigdom i världen; kvinnor har sämre tillgång till ekonomiska resurser än män och sämre möjlighet att påverka sina livsvillkor⁶. Därför kan de ha mycket att hämta från ESK-rättigheternas förverkligande.

ESK-rättigheter har dock, främst av politiska skäl, hamnat i skymundan i det internationella arbetet för mänskliga rättigheter, en marginalisering som har oproportionerligt stor inverkan på kvinnor. Inom folkrätten har de medborgerliga och politiska rättigheterna prioriterats, rättigheter som har lite att erbjuda kvinnor så länge ekonomiska, sociala och kulturella strukturer fungerar förtryckande. Av denna anledning krävs det att ESK-rättigheter ges samma vikt

---

¹ Denna artikel är till viss del en omarbetning av artikeln "Först kommer maten: om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna" publicerad i *Feministiskt Perspektiv* 2000:1. Med redaktören, Ulrika Stahres, tillåtelse.

² FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, GA Res.217A (III) 10 december 1948

³ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Cedaw)

⁴ Mer information om olika aspekter av ESK-rättigheterna finns i övriga nummer av denna skriftserie. Dessa kan beställas från Fonden eller laddas ner från hemsidan: www.humanrights.se

⁵ Charlesworth et al. 1991:635

⁶ Se t.ex. Human Development Report 1995 som särskilt behandlar kvinnors sociala och ekonomiska utveckling.

som de medborgerliga och politiska rättigheterna, att uttalanden om de mänskliga rättigheternas universalitet och odelbarhet blir mer än enbart slagord. Dessutom behövs ett tydliggörande av ESK-rättigheter med hänsyn tagen till kvinnors livssituationer.

Denna skrift behandlar ESK-rättigheter ur ett genderperspektiv, hur diskriminerande strukturer som genomsyrar våra samhällen återkommer även inom instrument för mänskliga rättigheter, samt hur en tolkning av ESK-rättigheter från kvinnors perspektiv kan stärka kraven på ett värdigt liv för alla. I den första artikeln ges ett exempel utifrån en specifik rättighet – rätten till mat.

Skriften innehåller även en artikel om kvinnors rätt till bostad av Mayra Gomez från organisationen COHRE⁷. Artikeln behandlar hur såväl traditionell och modern lagstiftning som kulturella normer och uppfattningar begränsar kvinnors rätt till bostad och därmed deras möjligheter att förverkliga övriga mänskliga rättigheter. Slutligen finns en artikel om kvinnor och flickors rätt till utbildning skriven av Katarina Tomaševski, FN:s särskilda rapportör för rätten till utbildning. Här behandlas bland annat vikten av utbildning för alla samt de hinder som står i vägen för kvinnors och flickors tillgång till utbildning.

Varför två konventioner?

Den rådande uppfattningen vid författandet av *FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna*, vilken har uttryckts i åtskilliga konventioner och resolutioner sedan dess, var att alla mänskliga rättigheter är lika viktiga och beroende av varandra. Denna syn uttrycktes av USA:s dåvarande president Roosevelt redan 1941:

Vi har kommit fram till en förståelse av att genuina individuella friheter inte kan existera utan ekonomisk säkerhet och oberoende. "Behövande människor är inte fria människor". Det är människor som är hungriga och utan arbete är som möjliggör uppkomsten av diktaturer.⁸

När rättigheterna skulle skrivas in i juridiskt bindande konventioner hade dock oenighet blossat upp kring de mänskliga rättigheterna, en oenighet till stor del orsakad av det internationella politiska klimatet som nu dominerades av det kalla kriget. ESK-rättigheterna kom att associeras med öststaterna medan den officiella synen i väst var att medborgerliga och politiska rättigheter såsom åsikts- och yttrandefrihet, rösträtt och förbud mot tortyr skulle komma i första hand. ESK-rättigheter utgjorde inte verkliga rättigheter utan skulle snarare ses som ambitioner som skulle uppfyllas gradvis och i mån av resurser. Detta till skillnad från medborgerliga och politiska rättigheter som kunde genomföras omedelbart

---

⁷ Centre on Housing Rights and Evictions (www.cohre.org)

⁸ Citerad i Eide, Asbjørn, 1998, "The Human Right to Adequate Food and Freedom from Hunger" i FAO, *The Right to Food in Theory and Practice*, Rome: FAO

och utan resursinsatser⁹. Av denna anledning författades två separata konventioner, en som behandlade de medborgerliga och politiska rättigheterna och en som behandlade ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Den första gruppen av rättigheter har fått störst uppmärksamhet i arbetet för de mänskliga rättigheterna under efterkrigstiden medan ESK-rättigheterna har hamnat något i skymundan. Man kan dock fråga sig vad en människa som lever i hunger, utan arbete och trygghet, har för möjlighet att utnyttja rättigheten att delta i den demokratiska processen. Samtidigt blir det svårt eller omöjligt att uppfylla de grundläggande behoven om till exempel yttrandefrihet och rättssäkerhet saknas och därmed möjligheten att utan rädsla hävda sina rättigheter¹⁰. Att uppdelningen och rangordningen enbart är politisk utan förankring i verkligheten blir således uppenbart. Som vi skall se så blir uppdelningens godtycklighet ännu tydligare när man undersöker rättigheter ur ett perspektiv som tar hänsyn till kvinnors erfarenheter.

... för de flesta kvinnor och många män kan de kränkningar av mänskliga rättigheter som de dagligen hotas av inte avgränsas på detta vis.[...] En stor del av brotten mot kvinnor är en del i ett större socio-ekonomiskt och kulturellt nät som de fastnat i som orsakar en utsatthet för kränkningar som inte kan sägas vara enbart politiska eller endast direkt orsakade av stater. De mänskliga rättigheternas odelbarhet och inkluderandet av den s.k. andra generationens rättigheter (socio-ekonomiska rättigheter) till mat, bostad, och arbete (tydligt deklarerade som en del av FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna) är därför avgörande om kvinnors angelägenheter verkligen skall tas på allvar¹¹.

Män-skliga rättigheter

Kvinnor har under alla historiska epoker och i alla delar av världen kämpat för lika behandling. Under det tidiga 1900-talet var det absolut ingen självklarhet att kvinnor skulle ha rätt att utbilda sig, att lönearbeta, att rösta eller att kandidera till politiska poster. Under seklets gång har dessa rättigheter dock erkänts och lagstadgats i de allra flesta stater, till stor del tack vare att kvinnor organiserat sig själva, och aktivt verkat för detta. Detta har i sin tur också bidragit till att förbudet mot diskriminering på grund av kön har inkorporerats som en av de viktigaste principerna i de internationella mänskliga rättigheterna.

I FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 1, står att ”*alla* är födda fria och lika i värde och rättigheter”. Detta tydliggörs ytterligare i

---

⁹ Att ESK-rättigheter alltid innebär stora kostnader för stater är en missuppfattning. Oftast handlar det om att stater skall låta bli att frånta människor tillgång till rättigheterna eller att skydda mot kränkningar av en tredje part. Endast i undantagsfall krävs resursinsatser för att garantera rättigheterna. För en genomgång av statens ESK-skyldigheter, se Eide, Krause och Rojas, 2001 eller andra nummer av Fondens skriftserie om ESK-rättigheter.

¹⁰ Blomqvist, 1998:19

¹¹ Bunch, 1995:14

artikel 2 som slår fast att ”envar är berättigad till alla de friheter och rättigheter, som uttalas i denna förklaring, utan åtskillnad av något slag, såsom ras, hudfärg, kön...”. Liknande artiklar finns inskrivna i *Internationella konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna* (IKMPR) och i *Internationella konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna* (IKESKR)¹², liksom i efterföljande internationella och regionala konventioner om mänskliga rättigheter. Artikel 26 i IKMPR slår dessutom fast att:

”Alla är lika inför lagen och har rätt till samma skydd av lagen utan åtskillnad av något slag. I detta avseende skall lagen förbjuda all åtskillnad och garantera envar ett likvärdigt och effektivt skydd mot varje åtskillnad på grund av ras, hudfärg kön...”

Kommittén för mänskliga rättigheter, som övervakar denna konvention, har tydliggjort i en kommentar¹³ angående artikel 26 att lagen skall skydda mot diskriminering i förhållande till alla mänskliga rättigheter, dvs. även dem som ingår i *Konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter*.¹⁴ Förbudet mot diskriminering på grund av kön, vilket dessutom skall fastställas i nationell lag, kan därmed ses som en av de mänskliga rättigheternas viktigaste principer.

Om de mänskliga rättigheterna verkligen garanterade både formell och strukturell jämställdhet mellan kvinnor och män skulle det vara överflödigt att här specifikt fokusera kvinnors rättigheter. Trots vackra uttalanden finns det dock en mängd hinder som står i vägen för det fulla förverkligandet av mänskliga rättigheter för kvinnor. Kvinnors underordning är så djupgående att det fortfarande betraktas som ”naturligt” och inte som en politiskt konstruerad verklighet som upprätthålls av patriarkala intressen, ideologier och institutioner¹⁵. De patriarkala ideologier och konstruktioner av verkligheten som genomsyrar så gott som alla samhällen i världen går igen i det internationella rättssystemets struktur, det system där de mänskliga rättigheterna ingår. Ideologierna avspeglas i språket och i de antaganden som ligger till grund för olika instrument för de mänskliga rättigheterna, i nationella domstolar som avgör fall om rättighetskränkningar samt i regionala och internationella organ för övervakning av de mänskliga rättigheterna.

Instrument för mänskliga rättigheter, liksom andra juridiska instrument, är inte sanningar i och av sig själva, utan produkter av de samhällen och tidsepoker i vilka de ställs samman. Därmed påverkas de av för tillfället rådande sociala och kulturella normer och uppfattningar. Mänskliga rättigheter, så som de har formulerats av FN, har formulerats under efterkrigstiden och har beskyllts för att

---

¹² *International Covenant on Civil and Political Rights* respektive *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* antogs båda 1966 och trädde i kraft 1976

¹³ General Comment no. 18, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.1.21 november 1989.

¹⁴ Vidare fastställdes att diskriminering skall tolkas i enighet med definitionerna som ingår i Rasdiskrimineringskonventionen och Kvinnokonventionen. Chinkin et.al. 2000:214.

¹⁵ IHRIP 2000:6

vara både euro- och androcentriska. Nedan fokuseras på androcentrismen, dvs. att mänskliga rättigheter speglar männens behov och är relevanta främst för de kränkningar som fruktades av de män som först formulerade dem¹⁶.

Som juridikprofessorn Hilary Charlesworth har påpekat har institutionerna inom det internationella juridiska systemet dominerats och fortsätter att domineras, av män. Därför har internationella regler om mänskliga rättigheterna utvecklats på ett sätt som speglar mäns erfarenheter i en manligt orienterad värld och till stor del utelämnat kvinnors erfarenheter. Detta, menar hon, kastar en skugga av tvivel över påståenden om mr-regleringar som objektiva och universella¹⁷. Det främsta subjektet inom folkrätten är nationalstater. I allt högre grad anses dock att också internationella organisationer (FN, EU, WTO etc.) har en roll att spela. I båda dessa institutioner är frånvaron av kvinnor flagrant. Att männen länge har dominerat viktiga politiska och ekonomiska organ både nationellt och internationellt, har lett till att frågor som av tradition är angelägna för män har kommit att betraktas som generella mänskliga angelägenheter. "Kvinnofrågor" har kommit att betraktas som en avskild och begränsad kategori, som befinner sig i utkanten av diskursen kring mänskliga rättigheter. Eftersom män, generellt sett, inte är offer för till exempel diskriminering på grund av kön eller könsbaserat våld förvisas dessa frågor till ett eget separat område där de sedan till stor del ignoreras¹⁸.

Privat/offentligt

Ett hinder för förverkligandet av mänskliga rättigheter för kvinnor, liksom för många män, är att man skiljer på privata och offentliga delar av samhället, vilket även genomsyrar det moderna rättstänkandet. Internationell rätt verkar främst inom den offentliga sfären där staten och marknaden är huvudaktörer. Uppdelningen har historiska rötter eftersom:

[de] västerländska, besuttna män som först pläderade för mänskliga rättigheter fruktade framför allt kränkningar av medborgerliga och politiska rättigheter som försiggick inom den offentliga sfären, d.v.s. inom regeringsmakten, politiken, ekonomin och på arbetsplatsen. Det är dessa områden som har haft företräde i arbetet för mänskliga rättigheter. Dessa män härskade dock inom den privata sfären och fruktade inte kränkningar inom det området¹⁹.

Uppdelningen är inte könsneutral utan förmedlar en patriarkalisk samhällssyn där det offentliga, som också betraktas som ett manligt område, ges störst vikt. Den privata sfären, vilken innefattar hemmet, hushållet och barnen, associeras med kvinnor och kvinnlighet, och ansågs inte värd att tillskrivas rättigheter. Detta har lett till att det som sker inom den privata sfären, där många av

---

¹⁶ Bunch 1995:1

¹⁷ Charlesworth 1995:103

¹⁸ Charlesworth et al. 1991:625

¹⁹ Bunch, 1995:13f

övergreppen mot kvinnor försiggår, negligeras²⁰. I den mån kvinnor överhuvudtaget syns i modellen är det som mödrar till, och beroende av, manliga försörjare. Kvinnors tillgång till socioekonomiska rättigheter begränsas därmed ytterligare; eftersom mannen förväntas försörja sin familj minskas kvinnors möjlighet att utkräva dessa rättigheter å sina egna vägnar.

Ännu en konsekvens av uppdelningen mellan det privata och det offentliga är att det främsta subjektet för de mänskliga rättigheterna är staten. Konventionerna är i första hand inriktade på att skydda medborgare mot kränkningar som begås av stater och har mycket liten verkan på de kränkningar för vilka individer ansvarar. Traditionellt har det som sker mellan individuella medborgare ansetts vara en privat angelägenhet och att statens och det internationella systemets inblandning därför skall vara minimal²¹. Det kan tyckas att de rättigheter som fastslås i ESK-konventionen utesluter denna uppdelning, men så är tyvärr inte fallet. Konventionen missar således de ekonomiska, sociala och kulturella kontexter inom vilka de flesta kvinnor lever sina liv. "[F]ör de flesta kvinnor går, under större delen av tiden, indirekt underkastelse till staten via direkt underkastelse till individuella män, eller grupper av män..."²², män vars auktoritet understöds av patriarkala samhällsstrukturer²³.

Eftersom de mänskliga rättigheterna reglerar *states* agerande har många brott mot kvinnor inte erkänts vara brott mot mänskliga rättigheter då de begås av privatpersoner och inte av stater.

Kvinnors rättigheter är mänskliga rättigheter

Kvinnokonventionen/Cedaw

Många av de ovannämnda bristerna hos olika instrument för skydd av de mänskliga rättigheterna uppmärksammades på ett tidigt stadium. Detta resulterade så småningom i en ny konvention, *Konventionen för avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor*, (Kvinnokonventionen²⁴), som antogs 1979 och trädde i kraft 1981. Kvinnokonventionen har som mål att avskaffa alla former av diskriminering av kvinnor, var och när det än inträffar. I artikel 1 ges en bred definition av vad som menas med diskriminering på grund av kön:

---

²⁰ Charlesworth, 1995:196ff

²¹ Godtyckligheten hos denna påstådda motvilja för staten att blanda sig i "privata" angelägenheter blir tydlig om man jämför de långtgående statliga program för kontroll av befolkningsökningen, t.ex. tvångssterilisering eller förbud mot abort, med bristen på agerande för att stoppa våld mot kvinnor i hemmet.

²² Wright, 1992:248

²³ Charlesworth, 1995:108

²⁴ Kvinnokonventionen kallas ibland Cedaw, en förkortning av dess engelska namn (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women). Denna förkortning används också för den kommitté som övervakar konventionen (Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women). För att undvika sammanblandning använder vi här termerna Kvinnokonventionen respektive Kvinnokommittén.

”I denna konvention avser uttrycket ”diskriminering av kvinnor” varje åtskillnad, undantag eller inskränkning på grund av kön som har till följd eller syfte att begränsa eller omintetgöra erkännandet av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på det politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och medborgerliga området eller något annat område för kvinnor, oberoende av civilstånd och med jämställdheten mellan män och kvinnor som grund, eller åtnjutandet eller utövandet av dessa rättigheter och friheter.”

Konventionen tar således upp diskriminering av kvinnor i förhållande till alla rättigheter och tar därmed ett första steg förbi den uppdelning mellan medborgerliga och politiska rättigheter, å ena sidan, och ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, å den andra, som har präglat den internationella rättsdiskursen. Dessutom överbryggas konventionen i viss mån uppdelningen mellan det privata och det offentliga, genom att förbjuda diskriminering inom områden som tidigare inte explicit har behandlats i instrument för mänskliga rättigheter, t.ex. genom att i viss mån beskriva kvinnors rätt till jämställdhet inom familjen samt kvinnors rätt att delta i offentliga beslutsorgan på olika nivåer²⁵.

Vidare förbjuds handlingar vars syfte *eller* konsekvens diskriminerar kvinnor. Det är alltså inte enbart avsiktlig diskriminering som skall avskaffas utan även diskriminering som är resultat av till exempel socialt och kulturellt konstruerade normer och uppfattningar om kvinnor och kvinnorollen som begränsar kvinnors möjligheter att åtnjuta alla mänskliga rättigheter. I artikel 4 (1) föreskriver konventionen även positiv särbehandling, d.v.s. att regeringar skall vidta tillfälliga, främjande åtgärder för att påskynda att kvinnors mänskliga rättigheter förverkligas på alla samhällsnivåer²⁶.

Kvinnokonventionen betonar också att kvinnor inte är en homogen grupp, att kvinnors livssituationer skiljer sig åt, genom att föreskriva särskilda åtgärder för vissa grupper, t.ex. kvinnor som bor på landsbygden eller kvinnor på flykt.

Ett problem som har påpekats i fråga om Kvinnokonventionen, är att den bygger på jämställdhetsprincipen; dvs. att diskriminering inte får förekomma *jämfört med män*. Mannen är alltså fortfarande den norm gentemot vilken kvinnan jämförs. På många områden är dock diskriminering av kvinnor jämfört med män endast ett uttryck för ett större problem. Kvinnor har en underlägsen position därför att de saknar reell ekonomisk, social eller politisk makt i både privata och offentliga sfärer. Förutom artiklar om trafficking och prostitution inbegriper Kvinnokonventionen traditionella rättigheter och friheter som i sig är definierade utifrån ett manligt synsätt. Fortfarande ges det offentliga livet; ekonomin, rättssystemet och utbildning företräde, medan familjen och hushållet endast i begränsad omfattning berörs.

---

²⁵ Charlesworth och Chinkin 2000:217f

²⁶ Kirilova Eriksson, 2000:6.

Våld mot kvinnor

Det har också riktats kritik mot Kvinnokonventionen för att den inte behandlar våld mot kvinnor. Detta överallt förekommande uttryck för kvinnors underordnade ställning äger oftast rum inom hemmets fyra väggar och förblir därför osynligt för internationell rätt. 1993 antog Ecosoc²⁷ en *Deklaration om våld mot kvinnor* som definierar våld som:

”varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i eller sannolikt kommer att resultera i fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, inklusive hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker offentligt eller privat”.

Definitionen tar alltså med våld mot kvinnor både inom familjen och utanför, som t.ex. sexuella trakasserier på arbetsplatsen, liksom brott begångna eller sanktionerade av staten. Kvinnokommittén har dessutom tydliggjort i *General Recommendation No. 19* om våld mot kvinnor²⁸, att våldet är en form av diskriminering av kvinnor och därmed skall anses ingå i Kvinnokonventionens regler.

Det kan tyckas att våld mot kvinnor främst är en kränkning av de medborgerliga och politiska rättigheterna, men under senare tid har de sociala dimensionerna av kränkningen uppmärksamrats och våld mot kvinnor har påtalats även i förhållande till ESK-rättigheter. Kvinnokommittén har diskuterat våld mot kvinnor i förhållande till bl.a. rätten till utbildning, hälsa och arbete²⁹ och, som Mayra Gómez visar i sin artikel i denna skrift, kan våld mot kvinnor få allvarliga konsekvenser för förverkligandet av kvinnors rätt till bostad.

Även om det har riktats kritik mot att våld mot kvinnor inte har inkorporerats inom huvudföran av de mänskliga rättigheterna, diskuteras ämnet allt oftare och det kan nu betraktas som en allvarlig kränkning av kvinnors rättigheter.

Trots sina problem innebär Kvinnokonventionen ett steg på vägen i formuleringen av mänskliga rättigheter med hänsyn tagen till kvinnors verkliga livssituation. Det krävs emellertid också en reell politisk vilja att förverkliga innehållet i konventionen och hittills har detta inte funnits överallt, vilket bl.a. tagit sig uttryck i ett stort antal reservationer mot olika delar av konventionen, varav några mot det som kan betraktas som konventionens kärnområden.

Tilläggsprotokoll

1999 antogs ett tilläggsprotokoll till Kvinnokonventionen vilket möjliggör för individer och grupper att vända sig till Kvinnokommittén om de anser att någon konventionsrättighet har kränkts. (Detta kräver att staten i fråga ratificerat såväl

---

²⁷ FN:s ekonomiska och sociala råd

²⁸ General Recommendation No. 19 on Violence Against Women, Report of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, UN doc. A/47/38

²⁹ Frostell och Scheinin, 2000:350f

Kvinnokonventionen som tilläggsprotokollet.) Protokollet trädde i kraft den 22 december 2000 efter att det ratificerats av tio stater³⁰. Klagomålet får göras efter att alla nationella klagomöjligheter har uttömts, eller om nationella domstolar underlåter att pröva fallet. Detta ger en viktig möjlighet att bygga upp en rättspraxis kring kvinnors mänskliga rättigheter och att därmed nå en större klarhet om vad som skall betraktas som kränkningar av dessa rättigheter. I längden kan denna procedur bidra till en större förståelse av genderspecifika kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Tilläggsprotokollet ger också Kvinnokommittén en möjlighet att, på eget initiativ, göra utredningar i länder där man har anledning att misstänka att grova och systematiska kränkningar begås.

Tilläggsprotokollet var till stor del ett initiativ som kom från civilsamhället, från de många kvinnoorganisationer som samlades vid FN:s Världskonferens om mänskliga rättigheter i Wien 1993. Denna konferens kom att bli mycket viktig för arbetet för kvinnors mänskliga rättigheter. Bland annat var det här som det fastslogs på internationell nivå att de mänskliga rättigheterna är odelbara, universella och ömsesidigt beroende av varandra. Dessutom fastslogs en gång för alla att "kvinnors rättigheter är mänskliga rättigheter". Kvinnors mänskliga rättigheter var också ett viktigt temaområde vid FN:s fjärde kvinnokonferens i Beijing 1995 och man kan nog säga att det nätverkande och den mobilisering av kvinnor på nationell och internationell nivå som skett inför och under FN:s stora konferenser har bidragit till att lyfta upp frågor om diskriminering och kvinnors rättigheter på den internationella agendan. Även om diskriminering av kvinnor fortfarande pågår överallt i världen, kan den alltmer sällan ske obemärkt eller utan protester och, om tilläggsprotokollet tillämpas, kommer ansvariga stater att, på internationell nivå, kunna ställas till svars för sitt handlande (eller brist på handlande).

---

³⁰ Den 9 december 2002 hade 47 stater ratificerat konventionen. Sverige arbetar med att förbereda sin ratifikation.

ESK-konventionen och kvinnor

I *Konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna* slås principen om icke-diskriminering fast i artikel 2.2. Här står det att:

*"konventionsstaterna förpliktar sig att garantera, att de i denna konvention inskrivna rättigheterna skall utövas utan åtskillnad av något slag på grund av ras, hudfärg **kön**..." (min fetstil)*

ESK-rättigheter har således stor potentiell kraft att bidra till att stärka kvinnors position världen över. De teman som behandlas är av praktisk och materiell art och konventionen slår fast statens skyldigheter när det gäller att säkerställa förutsättningar för att rättigheterna skall tillgodoses. Det återstår dock åtskilliga hinder att undanröja innan kvinnor har möjlighet att till fullo åtnjuta sina ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Överlag är konventionen bristfällig vad gäller genderaspekter. Den samhälls-syn som genomsyrar konventionen märks till exempel i skrivningar om familjen. I artikel 11 är det, i den engelska versionen, *"himself and his family"*³¹ som har rätt till en tillfredställande levnadsstandard. Kvinnor är över lag osynliga, förutom i sina roller som mödrar, eller möjligtvis då de lönearbetar. Till exempel nämner konventionen lika lön för lika arbete utan åtskillnad av något slag och att mödrar skall ha rätt till betald barnledighet. Men i praktiken skyddar dessa rättigheter enbart kvinnor som redan är integrerade på den officiella arbetsmarknaden som lönearbetare. De som inte lönearbetar, som arbetar inom den informella sektorn eller utför obetalt arbete inom familjen, täcks därmed inte av dessa skrivningar. Trots att alltför många kvinnor nu deltar på arbetsmarknaden utgör de fortfarande merparten av aktörerna inom den inofficiella ekonomin, där till exempel hantverksarbete baserat i hemmet, arbete på familj jordbruk eller som gatuförsäljare, bedrivs.

Ytterligare en feminiserad sektor som ESK-konventionen förbiser är den "reproduktiva ekonomin", det vill säga den icke-monetära ekonomi som organiseras inom grannskap och lokalsamhällen³². Denna verksamhet bidrar till att stödja social reproduktion och mänsklig utveckling genom att sörja för vård av familjen och gruppens medlemmar, ett arbete som sköts först och främst av kvinnor och flickor. Genom den reproduktiva ekonomin produceras arbetskraft, en av de viktigaste insatserna i den monetära ekonomin, och gruppmedlemmarna värnas genom aktiviteter såsom hushållsarbete, hämtning av vatten, odling och beredning av mat. Trots detta är den ignorerad inom officiella ekonomiska beräkningar. Eftersom den "reproduktiva ekonomin" inte innefattar monetära transaktioner ingår den t.ex. inte i BNP. Därmed förblir denna mycket viktiga insats för upprätthållande av hela landets försörjning osynlig inom

---

³¹ I den svenska versionen "envar för sig och sin familj".

³² Elson och Gideon, 1999:11ff

officiell statistik och vid utarbetandet av olika policyåtgärder. Att kvinnors insatser inom denna sektor inte har någon finansiell motsvarighet hindrar kvinnors möjligheter att förverkliga sina ekonomiska rättigheter inom samhällen där marknadsekonomi råder.

Kvinnors ansvar för upprätthållande av den reproduktiva ekonomin sker allt oftare utöver deltagande i betalt arbete, vilket leder till långa och slitsamma arbetsdagar, i genomsnitt längre än männens³³. Har man ingen tid över i slutet av dagen, begränsas möjligheten att delta i fackliga aktiviteter och att organisera sig på andra sätt, och därmed möjligheten att delta i den demokratiska processen. "Tidsfattigdom", som det har kallats³⁴, hindrar alltså kvinnors fulla deltagande i beslutsfattandet och är ytterligare ett hinder för att de mänskliga rättigheterna ska kunna tillgodoses. Till exempel hörs kvinnors röster sällan i ekonomins nyckelinstitutioner och deras krav på ekonomiska rättigheter kan då inte formuleras. Resultatet kan bli att en minimal del av offentliga utgifter spenderas på social infrastruktur såsom hälsovård och utbildning, och på de typer av fysisk infrastruktur som skulle underlätta för kvinnor, exempelvis boendemiljö, vatten, sanitet och småskaliga transportsatsningar. Mönstret visar inte en medveten diskriminering av kvinnor utan är resultatet av att mannen och hans behov betraktas som norm. Den "reproduktiva ekonomins" osynlighet hänger samman med uppdelningen mellan privat och offentligt som har behandlats ovan.

En del av den pågående utvecklingen inom arbetet för ESK-rättigheter kan komma att ha en positiv effekt för tolkningen av rättigheterna, särskilt för kvinnor. För tillfället arbetar FN:s övervakningskommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter på en "*general comment*" om kvinnor och ESK-rättigheter. Denna kommentar kommer att tydliggöra hur regeringar skall tolka och förverkliga konventionen för att säkra kvinnors tillgång till de inskrivna rättigheterna. Vidare arbetar man inom FN-systemet för ett tilläggsprotokoll till ESK-konventionen som skall ge individer en möjlighet att framföra klagomål till ESK-kommittén om deras ESK-rättigheter kränkts. Liksom tilläggsprotokollet till Kvinnokonventionen som nämns ovan, kommer en sådan individuell klagomöjlighet att leda till en fördjupad rättspraxis kring ESK-rättigheter och därmed bidra till en större tydlighet om vad som utgör kränkningar av konventionen samt en bättre förståelse av vad som krävs av stater för att konventionsrättigheterna skall förverkligas för kvinnor, män, flickor och pojkar.

---

³³ FAO:s infosida om gender och livsmedelssäkerhet: <http://www.fao.org/Gender/gender.htm>

³⁴ Lister, Ruth 1997:122 i Elson och Gideon 1999:14

Rätten till mat³⁵

Rätten till mat är formulerad i FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 25, men har sin tydligaste utformning i Konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna (IKESKR) artikel 11³⁶. Här står det att:

”Konventionsstaterna erkänner rätten för envar att för sig och sin familj åtnjuta en tillfredsställande levnadsstandard, däribland att få tillräckligt med mat och kläder samt en lämplig bostad, ävensom att fortlöpande få sina levnadsvillkor förbättrade...” (IKESKR Art. 11.1)

Vidare fastslås det i artikel 11, stycke 2, att rätten till mat är en grundläggande rättighet. Att denna rättighet omfattar ett manligt perspektiv märks redan i dess formulering vilket är särskilt tydligt på engelska då en tillfredsställande levnadsstandard garanteras för *”himself and his family”*. Subjektet är alltså ett manligt familjeöverhuvud och även om det har poängterats att detta reflekterar den syn som rådde vid tidpunkten för Konventionens författande och inte skall tolkas bokstavligt³⁷, är det ett tydligt tecken på hur även de mänskliga rättigheterna vidmakthåller den patriarkala samhällsordningen. I själva verket är det kvinnor som bär det främsta ansvaret för att skaffa mat åt sina familjer. Trots detta är deras egen matförsörjning problematisk: ”Kvinnor erhåller ofta mindre mat än sina manliga släktingar, systematiskt förnekar de sig själva, eller förnekas mat till följd av en mängd komplexa personliga, sociala och ekonomiska anledningar.”³⁸ Om rätten till mat uppfylldes skulle den alltså få viktiga konsekvenser för kvinnor i alla samhällen.

FAO har uttryckt att en förutsättning för ett rättvist och humant samhälle och för att alla skall få tillgång till tillräcklig mat, är att kvinnors mänskliga rättigheter tillförsäkras³⁹. Tillgången till mat för de flesta av världens människor är beroende av landsbygdskvinnors arbetsinsatser. Kvinnor antas ansvara för produktionen av 50 % av den mat som odlas i världen. I många utvecklingsländer, där födoproduktion är en huvudsyssla, producerar kvinnor upp till 80 % av den mat som konsumeras inom familjen. Dessutom svarar de för så gott som all tillagning, förädling och förvaring av mat, samt för försäljning av eventuellt överskott på lokala marknader. Vidare har det visat sig att kvinnor tenderar att spendera en

---

³⁵ I det följande skall jag fokusera på kvinnor i Syd, detta innebär givetvis inte att rätten till mat är oviktig i den industrialiserade världen. Skillnader mellan olika samhällen i Syd är också stor, men det finns trots allt stora likheter i kvinnans roll och ställning.

³⁶ För en grundlig genomgång av rätten till mat se skriften ”Rätten till mat”, nr IV i Fondens skriftserie om ESK-rättigheter.

³⁷ United Nations Economic and Social Council, 1999, General Comment 12, 20th Session, The Right to Adequate Food (art. 11), E/C.12/1999/5

³⁸ Chinkin och Wright, 1993:262

³⁹ FAO, 1996, Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action, Rome: FAO

större andel av sina eventuella inkomster på utgifter relaterade till hushållets mat, och på sina barn, än vad män gör. Män, däremot, satsar ofta större andel av sina inkomster på personliga utgifter. Att försumma kvinnors arbete i livsmedelsproduktionen hindrar alltså inte bara förbättringen av deras egen ställning utan hämmar hela familjens försörjning och därmed utvecklingen som helhet⁴⁰.

Kvinnans födorelaterade arbete innebär långa arbetsdagar, runt 18 timmar om dagen tillbringas på fälten eller med hushållsarbete. Den tunga arbetsbördan har visat sig ha negativa effekter på kvinnors hälsa och på deras familjers näringsintag. Tidsbristen leder ofta till att mindre energi satsas på matlagningen, d.v.s. till en mindre varierande och näringsrik kost⁴¹.

Trots kvinnans betydelsefulla insatser i livsmedelsförsörjningen råkar de ofta själva ut för diskriminering i fråga om tillgång till mat. Traditioner föreskriver ofta att kvinnor skall äta *efter* män och om det är brist på mat är det kvinnor och barn som får vara utan. Studier från Sydasiens har visat att det är kvinnor som bär den tyngsta arbetsbördan men att män och pojkar konsumerar dubbelt så många kalorier. Statistik från Indien indikerar att "det finns fyra gånger större risk att flickor skall drabbas av undernäring än pojkar, men det är 40 gånger mindre troligt att de förs till sjukhus vid behov av vård"⁴².

En anledning till att kvinnans insatser inom det småskaliga jordbruket undervärderas har att göra med arbetsfördelningen mellan könen. Lantbruksarbetet är ofta uppdelat i traditionellt manliga och kvinnliga sysslor. Dessa varierar givetvis mellan olika samhällen, men typiskt är att till de manliga sysslorna hör plöjning av åkrarna och boskapsskötsel medan kvinnor främst arbetar med sådd, ogräsrensning, gödsling och slåtter. Män arbetar oftare med avsalugrödor och kvinnor på mindre åkrar med odling för hemmabruk⁴³. Inom denna arbetsfördelning är det männens sysslor som värderas högst trots att de kräver mindre arbetsinsatser.

Också västerländska biståndssatsningar har förbisett omfattningen av kvinnors bidrag till försörjningen. Många biståndsarbetare har burit med sig västerländska värderingar och antaganden om mäns och kvinnors roller. Männerna ansågs automatiskt vara familjeöverhuvuden och ansvariga för jordbruket och därför har biståndsprogram ämnade att underlätta för jordbrukare, innefattande bl.a. utbildning och teknologisk förbättring, riktats mot dem. Man har förutsatt att männen för vidare kunskapen till kvinnorna i sina familjer, vilket dock inte har skett. Därmed växer klyftorna mellan könen – männens inkorporering i marknadsekonomin underlättas medan kvinnor fortsätter att sköta odlingen av familjens åkrar med traditionella redskap och

---

⁴⁰ Quisumbing et al. 1998:189ff

⁴¹ Se FAO:s websida: Gender and Food Security (<http://www.fao.org/Gender/gender.htm>) för en översikt om kvinnors roll i matproduktionen.

⁴² FAO, 1998:16

⁴³ Momsen 1991:55

avskärmas i ännu högre grad från det offentliga livet. Kvinnor betraktas alltså inte som självständiga jordbrukare, och då de inte får betalt för sina insatser negligeras de i officiell statistik och deras bidrag undervärderas. Kvinnor blir därmed "osynliga" aktörer inom utvecklingen⁴⁴.

Ytterligare hinder för att rätten till mat ska kunna uppfyllas är att kvinnor sällan har egna, individuella äganderättigheter till mark, vatten och andra resurser som är nödvändiga för att kunna ha kontroll över jordbruket. Mark är en viktig säkerhet vid lån, så om kvinnor inte har egna marktillgångar försvåras investeringar i familj jordbruket. Utan tillgång till bankkrediter kan det vara omöjligt för kvinnor att producera tillräckligt med mat för sig själva och sina familjer. Dessutom saknar kvinnor ofta arvsrätt⁴⁵ – vid makens död går i stället tillgångarna till männen i släkten. Det finns åtskilliga fall där kvinnor har förlorat såväl hus och mark som andra tillgångar, och därmed sina försörjningsmöjligheter, då deras män har dött.

Samtliga ovannämnda orättvisor i kvinnors åtnjutande av rätten till mat hör samman med hur familjebegreppet uppfattas. Familjen har traditionellt betraktats som ett "heligt" område, skyddat från statens och lagens inblandning. Både inom mänskliga rättigheter och inom traditionell ekonomisk analys har familjen setts som en självständig enhet och det som sker inom denna enhet har inte ansetts vara av betydelse. På senare tid har individuella familjemedlemmar tagits med i ekonomiska beräkningar men de har ändå betraktats som samarbetande för att maximera hushållets samlade nytta, d.v.s. individuella skillnader i makt och intressen har inte uppmärksammas. J. K. Galbraith insåg på ett tidigt stadium att denna analys "döljer underordningen av individen [kvinnan] inom hushållet" och att hushållsmodellen var "i grunden en förklädnad för att utöva manlig auktoritet⁴⁶". Idén om hushållet som en hemmets trygga härd, karakteriserad av kärlek och omsorg, är sedan länge avvisad. Det har påvisats att familjen i stället är den huvudsakliga platsen för förtryck av kvinnor och för åtskilliga intressekonflikter mellan kvinnor och män⁴⁷.

Om politiska åtgärder skall lyckas skapa förutsättningar för att uppfylla kvinnors rättigheter, inklusive rätten till mat, krävs det att man ser närmare på familjeenheten och att genderblinda ekonomiska modeller ersätts. Hushåll måste i stället förstås som bestående av flera olika aktörer med olika (ofta motstridiga) intressen och olika möjlighet att realisera dessa intressen. I annat fall fortgår en dubbel diskriminering av kvinnor i relation till uppfyllandet av rätten till mat. Först inom de mänskliga rättigheter som undviker att konfrontera kvinnans strukturellt underordnade position inom familjen på grund av en traditionell motvilja att "lägga sig i" den privata sfären. Sedan inom olika bistånds- och utvecklingsprojekt som anammar traditionella ekonomiska analyser och därmed

---

⁴⁴ FAO *supra* not 36:14

⁴⁵ Skogly, 2000

⁴⁶ J. K. Galbraith 1974 citerad i Kabeer, 1994:100

⁴⁷ Moore, 1994:86f

underlåter att erkänna orättvisorna i resursfördelning på hushållsnivå, dess negativa effekter på kvinnans egna näringsintag och de medföljande negativa effekterna på kvinnors möjligheter att fullgöra sina roller som livsmedelsproducenter.⁴⁸ Den traditionella ansatsen inom dessa projekt har varit att vända sig till hushåll via män, men då det råder ojämlikhet i resursfördelningen, kommer inte dessa projekt kvinnorna till gagn. Som Koopman skriver:

”Alla jordbrukare behöver säker tillgång till mark, krediter och teknologi om matkrisen skall lösas på ett sätt som förbättrar hushållens livsmedelssäkerhet. Trots detta finns det ett akut behov av att satsa specifikt på kvinnor, inte enbart därför att kvinnor är mer involverade i produktionen av mat, men även därför att de står inför genderspecifika hinder inom hushållet som allvarligt försvårar deras tillgång till de resurser som riktas mot hushållen.”

Situationen för kvinnor i förhållande till tryggheten av ekonomiska och sociala resurser verkar inte förbättras nämnvärt. Andelen familjer som försörjs av ensamstående kvinnor ökar, speciellt i Afrika. Internationella valutafondens (IMF) och Världsbankens strukturomvandlingsprogram och den ekonomiska globaliseringen bidrar till att statliga resurser förs bort ifrån den offentliga sektorn. Nu är det lönsamhet och ekonomisk tillväxt som prioriteras och utgifter för till exempel sjukvård och utbildning skärs ned. De som i första hand tar över utbildnings- och omsorgsverksamheten är kvinnor, vilket innebär ytterligare arbetsbelastning. Som har visats har detta negativa följder inte bara för kvinnorna själva utan även för deras familjer och för ekonomin som helhet.

Även om denna bild kan verka dyster, kan de mänskliga rättigheterna ändå innebära ett visst hopp. Konventionerna om mänskliga rättigheter är bindande för de stater som har ratificerat dem, därmed är de ett potentiellt redskap omkring vilket kvinnor kan organisera sig för att kräva en jämställd position i samhället.

I allmänhet är kvinnor väl medvetna om vad de behöver för att förbättra sin situation, men de saknar makt och resurser att genomföra nödvändiga förändringar. Dessutom känner många kvinnor inte till att de har internationellt sanktionerade rättigheter. Om fler kvinnor fick möjlighet att kräva sina rättigheter skulle en tolkning av de mänskliga rättigheterna som tar hänsyn till kvinnors specifika önskemål och behov underlättas. Strukturerna må vara diskriminerande men är ändå möjliga att förändra. Därför krävs nu att stater uppfyller sina åtaganden under konventionerna om de mänskliga rättigheterna, så att kvinnor, flickor, män och pojkar får samma möjlighet att åtnjuta sina ekonomiska, kulturella, medborgerliga, politiska och sociala rättigheter.

---

⁴⁸ En feministisk modell av familjen där maktskillnader inom hushållet tas med i beräkningen är den s.k. 'bargaining modellen' som har utarbetats av Amartya Sen och utvecklats vidare av Bina Agarwal. Se bl. a. Agarwal, 1994, *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*, Cambridge: Cambridge University Press

Varje kvinnas rätt till bostad

Att motverka genderdiskriminering i lag och sedvänja.

Av Mayra Gómez⁴⁹

Överallt i världen speglar kvinnans boendestatus hennes ekonomiska och personliga trygghet i stort. På många platser i världen är hemmet navet i kvinnans liv och är platsen där en stor del av hennes vardag utspelar sig. Men, trots hemmets uppenbara betydelse för kvinnor, innebär den könsgrundade konstruktionen av sociala och ekonomiska relationer inom och utanför hushållet att kvinnor utesluts ur många, och diskrimineras i så gott som alla, aspekter av boendet, vare sig det handlar om bostadspolitik, kontroll över hushållets resurser, rätt till arv, äganderätt, lokalt organiserande eller bostadsbyggande.

Mot bakgrund av denna diskriminering har organisationer som arbetar för rätten till bostad lärt sig över åren att ett "genderneutralt" arbete för boende och rätten till bostad inte alltid garanterar att kvinnors särskilda behov, problem och rättigheter förstås, uppmärksammas och värnas. Därför är det nödvändigt att applicera ett genderperspektiv på arbetet för rätten till bostad och att erkänna kvinnors speciella och ofta marginaliserade position i många samhällen i världen.

Att arbeta för kvinnors rätt till bostad får inte förväxlas med att förespråka uteslutning av kvinnor från det offentliga livet eller med en förstärkning av den sexistiska uppfattningen att "kvinnor hör hemma framför spisen". Tvärtom innebär arbetet för kvinnors rätt till bostad att inse att kvinnor har särskilda behov vad gäller boende och att dessa behov ofta blir ouppfyllda på grund av övergripande sociala och kulturella diskrimineringsmönster. I grupper som redan trängts ut i samhällets periferi marginaliseras kvinnor ofta ytterligare eftersom de har sämre boendesäkerhet än män i samma grupper.

Rätten att arva

De frågor som berör kvinnor och deras rätt till bostad är många och sammanlänkade. Som exempel kan nämnas den uteslutning av kvinnor från formella och traditionella arvsrättssystem som har fått ökad internationell uppmärksamhet under de senaste åren. Detta är en fråga av särskild betydelse eftersom den berör några av de systematiska orsakerna till kvinnors oproportionerliga fattighedsnivåer runt om i världen och deras oproportionerligt höga boendesäkerhet. Möjligheten att arva egendom och bostad är grundläggande för hur tillgångar fördelas inom ett samhälle och är direkt relaterad till skydd av kvinnans ekonomiska ställning och långsiktiga trygghet.

---

⁴⁹ Mayra Gómez är utredare vid Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE). För mer information om COHRE se: <http://www.cohre.org>

Organisationen *Centre for Housing Rights and Evictions* (COHRE) har påpekat att kvinnor under många sedvanerättssystem – oavsett civilstånd – inte kan ärva mark, egendom eller bostad i eget namn⁵⁰. Detta gäller, till exempel, på flera håll i Afrika, där det är mannen som kontrollerar familjens mark (och de hus som finns på denna mark) därför att samhällets ledare, vilka huvudsakligen är män, fördelar mark till manliga familjeöverhuvuden. Dessa landområden, och de hus som finns där, går sedan vidare till manliga arvingar. För de flesta kvinnor är tillgång till bostad, mark och egendom helt beroende av kvinnans relation till sina manliga släktingar. En make kan, till exempel, vara tvingad att förse sin fru med mark att odla, men han har kvar rätten att bestämma vilken jordlott kvinnan får använda, vad den får användas till, under vilka villkor och hur länge.

Utöver detta föreskriver många sedvanerättssystem att en kvinna inte får ärva mark eller hus efter sin make. Medan änkor av tradition har fått stanna kvar på den mark och i den bostad som ingått i äktenskapet till dess att de dör eller gifter om sig, har det senaste decenniet inneburit ett försvagande av detta sociala skyddsnät. Många manliga arvingar väljer att sälja marken och huset som ligger där för att själva tjäna pengar. Änkorna lämnas då utan vare sig mark eller bostad.

I många muslimska länder är islamsk lag en väsentlig del av sedvanerätten och används för att föreskriva hur bostad, mark och egendom skall fördelas. Islamsk lag förbjuder inte uttryckligen kvinnor att äga och ärva mark, egendom och bostad, men i praktiken är de inte fullt jämställda med män.

En översyn av vilken andel som tilldelas änkor och döttrar under islamsk arvslagstiftning visar att en änka har rätt till en åttondel av makens dödsbo om han hade barn (inte nödvändigtvis med henne) och en fjärdedel om inga barn fanns. Om mannen lämnar efter sig flera änkor, vilket ofta är fallet i polygama samhällen, får de dela på denna andel. En änkeman i samma situation skulle få dubbelt så mycket: en fjärdedel om han och den avlidna hustrun hade barn och hälften om de var barnlösa. Döttrar ärver en andel motsvarande hälften av dödsboet om den avlidne inte har några söner – om det fanns två eller flera döttrar delar de på två tredjedelar av dödsboet. Om söner finns ärver de först, och döttrarna får ärva hälften av det som sonen får. I praktiken innebär detta att änkor har otrygg besittningsrätt och reell hemlöshet. Även om en änka får bo kvar i huset ägs det nu av hennes söner eller av den avlidne makens söner. Hennes rätt att bo kvar beror alltså fortsatt på en mans välvilja och generositet. Många kvinnor försätts genom detta i en oacceptabel situation av social och ekonomisk osäkerhet och beroende med liten, eller ingen, kontroll över den egna boendesituationen.

---

⁵⁰ För mer information se Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE), September 2000, "Women and Housing Rights" Sources Series No. 5, finns att ladda ner på: <http://www.cohre.org/downloads/SOU5.pdf>

Diskriminerande sociala normer

Även om islamsk lag tillskriver kvinnor viss rätt att äga och ärva kan sociala normer tvinga kvinnor att i praktiken avsäga sig dessa rättigheter. I Palestina till exempel, beror kvinnans ställning i mannens hus ofta på det stöd hon kan räkna med från sin egen släkt, och om hon inte kan få stöd och hjälp med jordbruket blir hon än mer beroende av sin man. Om kvinnan sen skulle kräva sin rätt att ärva då mannen dör riskerar hon att skada den viktiga relationen med mannens bröder.

I länder där kvinnors rätt att äga, hyra och ärva bostad, mark och egendom har fastställts i lag, förhindrar ibland traditioner och rådande sociala attityder att lagen omsätts i praktiken. I Indien, till exempel, har kvinnor relativt långtgående juridiska rättigheter att äga och ärva land, egendom och bostad, men det är få kvinnor som kan utkräva rättigheterna. Även om Indien, från ett genderperspektiv, har ett förhållandevis progressivt juridiskt system, vilar det juridiska skyddet på en bräcklig grund vilken undergrävs av bristen på politisk vilja och av bristen på jämställdhet mellan könen. I praktiken medför avsaknaden av jämställdhet mellan könen att kvinnors lagenliga krav på egendom inte får någon legitimitet. I de fall där kvinnor faktiskt äger mark förhindrar könsdiskrimineringen dem att utöva en effektiv kontroll över sin egendom. Liknande omständigheter råder i Nigeria. Den s.k. "Land Use Act", lagen som styr markägandet, utesluter inte kvinnor, men kvinnors socioekonomiska position i landet förhindrar dem ofta att kräva äganderätt till mark och bostad. När en nigeriansk kvinna gifter sig förlorar hon sin identitet som individ och underställs mannen. Därför förväntas bara mannens namn synas på lagfarter och bostadskontrakt.

Anledningarna till att kvinnor inte ärver egendom och bostad är mer komplexa än de ter sig vid en första anblick. Det är inte bara fråga om att upprätta juridiska ramverk som föreskriver kvinnors rätt att äga och ärva egendom, även om detta är nödvändigt. I många länder är det på grund av diskriminerande lagstiftning, sedvanerätt, traditioner och sociala normer och attityder som kvinnor inte kan äga, hyra eller ärva bostad, mark och egendom oberoende av en man. Ojämnt fördelade rättigheter och möjligheter för män och kvinnor att äga är en företeelse som man finner i såväl utvecklade länder som länder under utveckling. För så gott som alla kvinnor är äganderätt kopplad till mer övergripande sociala förhållanden som avgör graden av deras ekonomiska oberoende. Dessa förhållanden hänger i sin tur samman med den könsdiskriminering som finns inom utbildningssystemet, på arbetsmarknaden och inom familjen.

Utan ekonomiskt oberoende ökar risken för kvinnor att utsättas för våld. Om en kvinna utsätts för våld i hemmet kan nämnda hinder göra det omöjligt att komma ifrån den våldsamma miljön och göra sig ett hem någon annanstans. Även tillfälliga lösningar och nödlösningar kan vara svåra att uppnå, eftersom

det i utvecklingsländer är ovanligt med hem för kvinnor som flyr relationer där våld förekommer. I vissa rika länder har budgetminskningar i den sociala sektorn lett till neddragningar på antalet kvinnojourer vilket gjort dem ytterst svåra att få tillgång till.

I de ovannämnda fallen beror kvinnors osäkra boendesituation på system av könsdiskriminering, oberoende av om dessa system är juridiska, sociala eller en kombination av dem båda. Den diskrimineringsproblematik som kvinnor lever med vad gäller tillgången till bostad och rätten till arv är global och förstärks i många fall av diskriminerande lagstiftning, traditioner och kulturella normer.

Det finns minst två möjliga lösningar för att komma till rätta med diskriminering av kvinnor i förhållande till rätten till bostad och arv. För det första måste stater utforma en lagstiftning som tillförsäkrar kvinnor fullgod och likvärdig rätt att arva land och annan egendom samt rätt till bostad, inklusive rätten att arva bostäder. Därtill krävs administrativa reformer och andra åtgärder för att tillförsäkra kvinnor samma rättigheter som män till krediter, kapital och nödvändig teknologi samt tillgång till marknaden och till information. För det andra bör stater verka för förändringar i sådan tradition och sedvänja som orsakar diskriminering av kvinnor och förnekar kvinnor besittningsrätt, lika ägande, tillgång till och kontroll över mark eller lika rätt att äga egendom och att ha ett tillfredställande boende. Vidare bör de tillförsäkra kvinnor rätten att behandlas på samma sätt som män i land- och jordbruksreformer, liksom i omflyttningsprogram och i fråga om ägande av egendom och tillfredställande bostäder samt vidta åtgärder för att öka tillgången till land och bostad för kvinnor som lever i fattigdom, särskilt kvinnliga familjeförsörjare.

Internationell rätt

Även om de ovannämnda kraven kan upplevas som kontroversiella i vissa sammanhang, är de helt i linje med internationella mr-regler och -standard. Kvinnors rätt till en tillfredställande levnadsstandard, inklusive lämplig bostad, är inskriven i *FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna*, i *Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter* samt i *Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor*.

Enligt dessa regler om mänskliga rättigheter är skyldigheten att förverkliga rätten till tillfredsställande bostad utan diskriminering omedelbart gällande och tydligt utkrävbar. Oberoende av bostadssituationen i ett land är det ett brott mot internationell rätt, liksom nationell rätt i de stater som har inkorporerat internationella människorättsnormer i sin nationella lagstiftning, att garantera rätten till bostad på ett *diskriminerande* sätt. *Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter* skyddar rättigheterna som ingår i konventionen och menar att de ska respekteras utan diskriminering på grund av

”ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt”⁵¹

Trots att diskriminering på ovannämnda grunder är kränkningar av de mänskliga rättigheterna, drabbas kvinnor oproporionerligt ofta av diskriminering i lag och praxis och detta oberoende av om kvinnor som grupp diskrimineras särskilt. Medan flera stater fortfarande tillämpar rättsliga eller traditionella system som varken erkänner eller skyddar kvinnors rätt till en tillfredställande bostad, är konventionsstater skyldiga att åtgärda sådan lagstiftning för att omedelbart avskaffa eventuella diskriminerande effekter.

Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter tar hänsyn till att diskriminering av kvinnor förekommer i många olika former, varav vissa helt skiljer sig från andra, och inkluderar därför, i artikel 3, en klausul som förespråkar positiv särbehandling särskilt riktad till kvinnor. Regeln kräver att stater ”tillförsäkrar män och kvinnor lika rätt att åtnjuta de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som skrivits in i denna konvention”. Artikel 3 i *Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter* innehåller en liknande skrivelse om kvinnors lika åtnjutande av sina medborgerliga och politiska rättigheter.

Under år 2000 satte *FN:s särskilda rapportör om rätten till tillfredsställande bostad* fokus på gendaspekten på rätten till bostad och kränkningar av densamma. I sin preliminära rapport underströk han att ”tillgång till och kontroll över egendom och bostad är avgörande för kvinnors levnadssituation i stort och nödvändiga för att utveckla hållbara samhällen i världen idag” och att ”dessa rättigheter är nödvändiga för kvinnors ekonomiska och fysiska säkerhet och för kampen för jämlika genderförhållanden.”⁵²

Även Maastricht-riktlinjerna⁵³ erkänner den stora variationen av former för diskriminering av kvinnor. Riktlinjerna noterar också att *Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor* innehåller ytterligare icke-diskrimineringskydd för kvinnor vad gäller ekonomiska och sociala rättigheter.⁵⁴

Riktlinjerna (nr 12) menar också att diskriminering av kvinnor när det gäller rättigheterna i ESK-konventionen skall förstås i ljuset av hur jämställdhet för

---

⁵¹ Artikel 2

⁵² FN:s Särskilda rapportörs om en tillfredställande bostad rapport om rätten till en tillfredställande levnadsstandard, inlämnad i enlighet med Kommissionens för mänskliga rättigheter resolution 2000/9, para 66, UN Doc. E/CN/4/2001/51 (25 januari 2001).

⁵³ The Maastricht Guidelines on violations of Economic, Social and Cultural Rights. Sammanställdes 1997 av en grupp experter på mänskliga rättigheter.

⁵⁴ I artikel 3 I Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor står det att: Konventionsstaterna skall på alla områden, och särskilt på de politiska, sociala, ekonomiska och kulturella områdena, vidta alla lämpliga åtgärder, inklusive lagstiftning, för att säkerställa full utveckling och framsteg för kvinnorna och därmed garantera dem utövande och åtnjutande av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på grundval av jämställdhet med män.

kvinnor definieras i *Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor* vari krävs ett avskaffande av all diskriminering av kvinnor inklusive den som kommer av sociala, kulturella och andra strukturella missförhållanden.

FN:s Kommission för mänskliga rättigheter har upprepade gånger slagit fast att "diskriminering mot kvinnor i lagstiftning rörande tillgång till, förvärv och säkerställande av land, egendom och bostad är ett brott mot kvinnors mänskliga rättighet att skyddas mot diskriminering"⁵⁵. Kommissionen har därför bett regeringar att "till fullo uppfylla sina internationella och regionala förpliktelser och åtaganden kring besittningsrätt till land samt kvinnors lika rätt till egendom och till en tillfredställande levnadsstandard"⁵⁶ och att "utforma och revidera lagstiftning så att den till fullo tillförsäkrar kvinnor lika rätt att äga mark och annan egendom, rätten till en tillfredställande bostad, inklusive att ärva bostad, samt att genomföra administrativa reformer och andra nödvändiga åtgärder för att tillförsäkra kvinnor samma rätt som män till krediter, kapital, nödvändig teknologi och tillgång till marknader och information"⁵⁷.

I samma anda har FN:s *Underkommission för främjande och skydd av de mänskliga rättigheterna*⁵⁸ bekräftat att "diskriminering som hotar kvinnors förvärv av land, egendom och bostad, eller kvinnors finansiering av land, egendom och bostad, är ett brott mot kvinnors mänskliga rättighet till jämställdhet, skydd mot diskriminering och lika åtnjutande av rätten till en tillfredställande levnadsstandard inklusive bostad"⁵⁹. Vidare har Underkommissionen sagt att "särskilda hinder står i vägen för att kvinnor skall kunna tillförsäkra sig och behålla rätten till bostad – genderpartiskhet i lagstiftning, policies, sedvänjor och traditioner vilka bidrar till att försvåra för kvinnor att förvärva land, besittningsrätt och arvsrätt till land och egendom [...] och att dessa hinder är särskilt svåra för kvinnor som även diskrimineras på en eller flera andra grunder, som ras, etnicitet, härkomst, funktionshinder, ålder, socioekonomisk ställning och civilstånd,"⁶⁰ och Underkommissionen understryker att "brott mot kvinnans rätt till lämplig bostad leder till brott mot andra ekonomiska, kulturella, medborgerliga, politiska och sociala rättigheter såsom likhet inför lagen, rätt till samma skydd av lagen utan åtskillnad av något slag, rätten till liv, rätten till personlig säkerhet, rätten till arbete, rätten till hälsa och rätten till utbildning".

---

⁵⁵ Kommissionen för mänskliga rättigheter, resolution 2001/34, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/13 (17 april 2000).

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Fram till 1999 kallad Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.

⁵⁹ Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities resolution 1998/15, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/RES/1998/15 (21 augusti 1998)

⁶⁰ Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities resolution 1997/19, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/RES/1997/19 (27 augusti 1998)

Prioritering av kvinnor för att uppnå jämställdhet

Den diskriminering som drabbar miljoner kvinnor världen över är en kränkning av de mänskliga rättigheterna, inklusive bostads-, land- och egendomsrättigheter, särskilt när diskrimineringen negativt och oproportionerligt påverkar möjligheten att åtnjuta dessa rättigheter. De som vill främja rätten till bostad måste i alla delar av världen öka sina strävanden att främja, skydda och uppfylla alla kvinnors rätt att leva i trygghet och säkerhet, att behandlas med värdighet och att ha kontroll över sina egna liv. Utan detta grundläggande erkännande av kvinnors kapacitet och rätt att fatta grundläggande ekonomiska beslut kommer kvinnor att fortsätta existera i samhällets periferi och vara de som först drabbas av fattigdom och bostadslöshet, våld och exploatering. Om kvinnor skall kunna bli aktiva och uppskattade deltagare i samhällslivet måste, med jämställdhet som utgångspunkt, varje kvinnas rätt till bostad uppfyllas. Till en början innebär detta att vi måste utmana de uppfattningar som underbygger de gamla klichéerna att mannen med nödvändighet är "husets härskare", "familjens överhuvud" och "kung i slottet". Istället måste hemmet fungera som en av de många platser där mänskliga rättigheter tillämpas och där jämlikhet, värdighet och trygghet är verklighet för alla som tillbringar sina liv där.

Att övervinna hinder för kvinnors rättigheter

Av Katarina Tomaševski⁶¹,

Principen att alla människor har samma rättigheter utgör kärntanken – och idealet – för de mänskliga rättigheterna. Lika rättigheter förser dem som är maktlösa med verktyg för att ställa krav i syfte att åtgärda maktobalanser. Internationella regler om mänskliga rättigheter har därför satt icke-diskriminering i främsta rummet. Förbudet mot diskriminering kunde åstadkommas relativt snabbt, men diskrimineringsförbudet gäller ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter lika väl som medborgerliga och politiska rättigheter, det innebär en balansering av individuella och kollektiva rättigheter och innefattar såväl individ- som strukturell nivå. Därför förblir det kontroversiellt.

Under de första decennierna dominerades de internationella reglerna om mänskliga rättigheter av en generell snarare än genderspecifik inriktning. Genderdiskriminering existerade inte som begrepp. Kön var en av de förbjudna grunderna för diskriminering, men först långt senare upptäckte man att diskriminering på grund av kön drabbade både kvinnor och män. När kvinnor berördes av tidiga konventioner om mänskliga rättigheter var det som barnaföderskor och barnuppfostrare, genom skydd av moderskapet. Återigen upptäcktes det först senare att skydd av moderskapet äventyrar kvinnors lika rättigheter då det skyddar barn snarare än kvinnor.

Kvinnor och egendom, kvinnor som egendom

Det finns en mängd hinder som försvårar erkännandet av alla rättigheter för alla kvinnor. Vissa är resultatet av en normativ dualism; parallella regelverk där sedvanerätt har företräde över nationell lagstiftning och religiös lagstiftning över sekulär. Nationell lagstiftning antas av ett parlament och kan förändras när parlamentets sammansättning förändras. En förändring i sedvanerätt kräver däremot en förändring från en social acceptans av färre rättigheter för kvinnor till sociala krav för lika rättigheter för alla – en annorlunda och längre process. Lika rättigheter, ifall de endast garanteras formellt i nationell lagstiftning, blir inget annat än ord på papper om de inte följs åt av en målinriktad och genomarbetad strategi för förändring. Eventuella försök att förändra ett samhälle utan befolkningens medverkan och acceptans är dömda att misslyckas.

Samhällets normer är en del av vårt globala arv och fungerar ofta diskriminerande mot kvinnor. Vi har för vana att inordna dessa under rubriken *kultur* och undviker att konfrontera deras diskriminerande innehåll under

---

⁶¹ Katarina Tomaševski är FN:s särskilda rapportör om rätten till utbildning.

förevändningen att vi skall "respektera *kulturen*". För dem som är offer för sådana diskriminerande normer ser vårt uppträdande kanske inte lika respektfullt ut som vi hade hoppats. En ung nordafrikansk kvinna vars familj sålde henne till hennes man, som i sin tur sålde henne vidare till prostitution, sa "västerlänningar är alltför snabba att tro att våra problem är en naturlig del av vår kultur. Vad de menar är att de inte vill göra någonting åt dem."⁶²

Inom utvecklingspolitiken, liksom inom de mänskliga rättigheterna, utgjorde tidigare familjen och/eller hushållet den minsta enheten för analys. Relationer inom familjen blev föremål för studier först med framväxten av genderanalys. Genderanalysen fann att relationer inom familjen rutinmässigt lägger skyldigheter på kvinnliga medlemmar och tilldelar de manliga medlemmarna rättigheter. Inomfamiljära relationer avspeglas sedan i rådande samhälleliga normer och förstärks ofta av formellt antagen lagstiftning. FN:s *Kommitté för de mänskliga rättigheterna* har slagit fast att ett likvärdigt och effektivt skydd mot diskriminering är en självständig rättighet och de har utvidgat utkrävbarheten till att gälla alla rättigheter, medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella. I en rad fall har Kommittén applicerat diskrimineringsförbudet på arbetslöshetsbidrag och socialbidrag. Därmed har ett antal olika sociala rättigheter och sociala policies blivit utkrävbara i situationer där diskriminering förekommer.⁶³

Tidigare var ett kärnproblem att det antogs att en gift kvinna inte kunde vara familjeförsörjare och att hon var tvungen att bevisa att hon inte var ekonomiskt beroende av sin man. Sådana antaganden befanns dock vara både förlegade och diskriminerande, vilket visar att könsroller faktiskt förändras.

Processen med att utmana förnekandet av mänskliga rättigheter gällde ursprungligen slaveriet, eftersom själva idén att människor behandlades som om de vore varor tidigt uppfattades vara i konflikt med mänskliga *rättigheter*. Barnäktenskap är förbjudna som en form av slaveri eftersom flickor behandlas som om de vore varor som köps av familjer mot betalning, s.k. brudpris eller hemgift. Kvinnor kan fortfarande kallas för egendom (eng. *chattel*, som i uttal och betydelse ligger nära *cattle* (boskap)) eftersom de säljs in i äktenskap och därmed kommer att tillhöra mannen. En gift kvinna kan fortfarande fängslas, eller dödas, om hennes familj inte har betalat hemgiften till mannens familj. Tal om lika rättigheter för fruar till de män som har betalat brudpris möts oftast av männens oförståelse – "jag har betalat för henne, hon betalade inte för mig; hur kan vi då vara lika?" Manliga familjemedlemmar har fortfarande rättigheten, med familjens heder som förevändning, att döda sin mor, dotter, syster, moster, eller syskon-dotter om hon har begått en, som de anser, omoralisk handling. Mäns makt över

---

⁶² Atling, S. – *Stolen Lives. Trading Women into Sex and Slavery*, Scarlet Press, London and Harrington Park Press, New York, 1995, s. 139.

⁶³ Tomaševski, K. – *Women*, in Rosas, A. et al. (eds.) – *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1994, s. 273-288.

kvinnorna i deras familjer kan inkludera rätten att bestämma om de ska leva eller dö.

Dessutom har äktenskap, allt som oftast, inneburit färre rättigheter för gifta kvinnor, i jämförelse med ogifta kvinnor. Den inomäktenskapliga makt som män besitter över sina fruar har i många länder fortfarande stöd i lag. En kvinnas makt över sin make är något som fortfarande inte verkar existera i några av världens språk och än mindre i lagstiftning. Den inomäktenskapliga makten stärks av uppfattningen att mannen är familjens överhuvud, en uppfattning som placerar kvinnan i en beroendeställning i förhållande till sin man, far eller till och med sin egen son.

Bristfälliga strategier

Ett av hindren för förändring är förekomsten av bristfälliga strategier för lagreformer, vari lika rättigheter appliceras enbart på politiska och medborgerliga rättigheter och friheter och utelämnar kvinnors ekonomiska och sociala rättigheter. Medan sedvanerätt och religiösa lagar kan ses som en del av vårt gemensamma globala diskriminerande arv, är frånvaron av ekonomiska och sociala rättigheter i samtida utvecklingsstrategier en ny företeelse. Det är en del av den frikoppling av staten från ekonomin som blivit en grundpelare i globaliseringen.

Där kvinnor inte kan äga land är de oftast frantagna möjligheten att delta i beslutsfattande. För stora delar av mänskligheten är landrättigheter den ekonomiska basen för familjens överlevnad och uteslutandet av kvinnor från möjligheten att äga mark försvårar deras deltagande i beslut om hur marken ska användas och hur dess avkastning skall fördelas. Varken politisk aktivism i den offentliga sfären eller lika rättigheter formellt erkända i internationella traktat och nationella konstitutioner räcker till för att förändra effekterna av egendomslöshet och maktlöshet. Det har tagit flera decennier att utarbeta en övergripande människorättsstrategi för att åtgärda de många hindren för förverkligandet av kvinnors lika rättigheter, men dess tillämpning i verkligheten har knappt börjat.

Man har försökt komma till rätta med den ojämlika inskrivningen av flickor och pojkar i grundskolan genom såväl incitament för föräldrar som försök att öka skolornas tillgänglighet för flickor. Det senare har inkluderat krav på att grundskolor tar in en viss procent flickor, inrättandet av särskilda skolor för flickor samt rekrytering och utbildning av kvinnliga lärare. Erfarenhet har visat att sådana initiativ ger resultat, men dessa är ojämna och sällan ihållande. En översyn av satsningen "Utbildning för alla" fann 1995 att könsskillnaderna i inskrivningsnivåer ökade under 1990-talet överallt utom i arabstaterna⁶⁴. Åren

---

⁶⁴ Education for All: Achieving the Goal. Mid-Decade Meeting of the International Consultative Forum on Education for All, 16-19 juni 1996, Amman, Jordan, Final Report, p. 36.

1995-2000 växte dock könsskillnaderna även i arabstaterna, och proportionellt färre flickor fick tillgång till skolundervisning⁶⁵.

Undersöker man skälen till varför de förbättrade inskrivningsnivåerna inte upprätthölls finner man dels att flickor inte får konkret användning för sin utbildning, dels ett behov att ytterligare undersöka vilka faktorer som inverkar negativt på viljan att utbilda sig (eller att låta sina döttrar utbilda sig). Att skicka flickor till skolan kan visa sig bli mycket kostsamt för föräldrarna. Brudpriset för en flicka bland Karimojong i Uganda sjunker om hon har formell utbildning. En moder i Nepal beklagade sig över att priset som föräldrarna måste betala till brudgummens familj ökar ju längre formell utbildning en flicka har.

I Uganda har Morotodistriktets *Assistant Chief Accounting Officer* Abdul Aziz utmålade utbildning som ett hinder för flickors möjligheter att gifta sig: "Utbildade flickor får inte det vanliga 100-120 kor i brudpris. Enligt myter som florerar gör utbildningen flickorna till prostituerade, de förlorar sin oskuld, vilken är högt värderad kulturellt" I genomsnitt får en utbildad Karimojongflicka så få som 5-10 kor som brudpris.⁶⁶

Sukhiya Yadav från byn Armani i Rautahatdistriktet i Tarai (Nepal) har fyra döttrar och två sönder. Hon gifte bort tre av döttrarna innan de fyllde tolv för att undvika höga hemgifter (*lilak*). Tiderna förändrades dock och hon såg att andra föräldrar i byn skickade sina döttrar till skolan. Sukhiya ville då att hennes yngsta dotter skulle få en utbildning och skrev in dottern i den lokala skolan samtidigt som sonen. Dottern är nu fjorton och har avslutat femte årskursen. Detta är dock inte någon stund av stolthet för Sukhiya, som i stället ständigt oroar sig för dotterns framtid. Hon har avslutat de första stadierna, men kan inte fortsätta på högstadiet eftersom skolan ligger långt bort och det inte anses vara lämpligt för en tonårsflicka att resa sådana avstånd. Dessutom kommer hennes giftermål att bli mycket dyrt eftersom hemgiften är högre för äldre flickor. Sukhiya är inte längre säker på att hon gjorde rätt i att skicka dottern till skolan. "I min iver att ge min dotter en utbildning har jag dragit ner familjen i bedrävelse. Nu måste jag sälja av vår mark för att kunna betala *lilak* för hennes bröllop. Om jag bara hade gift bort henne innan hon började i skolan."⁶⁷

En titt på de negativa effekter som formell utbildning har på flickors äktenskapsmöjligheter i Uganda och Nepal visar behovet av att fastställa att mänskliga rättigheter är odelbara. Utbildningens inneboende värde, som så optimistiskt tas för given, går inte ihop med de sociala normer som föreskriver att flickor skall gifta sig tidigt, ett giftermål som deras och den tilltänkta brudgummens föräldrar kommer överens om. Tidiga giftermål och barnafödande går inte ihop med grundskoleutbildning och är ofta huvudorsaker till att flickor inte

---

⁶⁵ Landrapporter som har framställts inom utvärderingen av Education for All 2000 och finns tillgängliga på: <http://www2unesco.org/efa/wef/countryreports/home-html>

⁶⁶ Kakembo, T.W. – Karimojong choose pen over virginity, *The Monitor* (Kampala), 29 juni 1999.

⁶⁷ CWIN, Voice of the Child Worker, Issue No. 24, Mars 1995.

avslutar sin skolgång. *Afrikanska stadgan för barnets rättigheter och välfärd*⁶⁸ kräver att stater ser till att flickor som blir mödrar innan avslutad grundskola "har möjlighet att fortsätta sin utbildning utifrån sin individuella kapacitet"⁶⁹. Att i praktiken förverkliga denna skyldighet kräver en förändring av det faktum att gravida flickor och unga mödrar ofta nekas tillträde till skolor och detta kräver i sin tur en väl utarbetad strategi för att förändra de sociala normer som påverkar lärare, föräldrar, lokala ledare samt eleverna själva.

Föräldrars motivation att skicka sina barn till skolan kan undermineras av "en dubbel förlust: för det första kan barnen inte delta i jordbruk och djurskötsel och därmed bidra till familjens uppehälle, för det andra kan de kanske få ett arbete efter skolan men kommer att vara ovilliga att återgå till jordbruket"⁷⁰. Detta drabbar flickor i mycket högre grad än pojkar: "eftersom flickor inte kan få arbete om de bara har genomgått grundskola frågar sig föräldrar »varför betala för att de skall sitta sex år i ett klassrum när de skulle kunna vara hemma och arbeta?»"⁷¹ På liknade sätt har forskning från Sydamerika bekräftat att, "många föräldrar [på landsbygden] uppfattar utbildning som irrelevant för barnens framtid och föredrar därför att de arbetar"⁷².

Utbildning för jämställdhet?

Studier av skolböcker har visat att de placerar kvinnor i hemmet medan män är ute i det offentliga och skapar historia. En kartläggning av hur kvinnor porträtteras i läroböcker i grundskolan i Sydamerika visar att kvinnor nämns mera sällan än män.⁷³ I Kroatien har en undersökning av högstadieläroböcker visat att de fokuserar vuxna snarare än barn. När det berättas om barn tenderar det att handla om söner snarare än döttrar: söner nämndes i 30 % av allt material om familjelivet och döttrar endast i 15 %. I högstadieläroböcker är andelen söner ännu högre; 42 % jämfört med 17 % för döttrar.⁷⁴

---

⁶⁸ The African Charter on the Rights and Welfare of the Child, trädde i kraft 29 november 1999

⁶⁹ Artikel 11 (6)

⁷⁰ Hagberg, S. – *Burkina Faso: Profiles of Poverty*, Sida, Stockholm, Juni 2000, s. 38.

⁷¹ Jackson, – *Equal Access to Education: A Peace Imperative for Burundi*, International Alert, London, June 2000, s. 9.

⁷² Salazar, M.C. et al. – *Child Work and Education. Five Case Studies from Latin America*, International Child Development Centre, UNICEF/Florence and Ashgate/Aldershot, 1998, s. 148.

⁷³ Valdes, T. Och Gomariz, E. – *Latin American Women: Compared Figures*, Instituto de la Mujer och FLASCO (Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales), Santiago de Chile, 1995, s. 105.

⁷⁴ Sammanfattade resultat av forskningsprojektet med namn "Portrayal of Women in Croatian Textbooks" utförd av ett team ledd av Branislava Baranovic från Institute of Social Research finns tillgängliga på Women's Human Rights Group B.a.B.e. (Be active, Be emancipated) hemsida: <http://members.tripod.com/~CRWOWOMEN/august00.htm>

En undersökning av läroböcker från Tanzania har visat att "flickor som utför hushållssysslor" är ett favorittema i till synes genderneutrala ämnen såsom engelska och kiswahiligrammatik. En grundskolelärobok i kiswahili omnämner en flicka på sin lediga dag på följande vis:

Idag är det lördag

Du går inte i skolan på lördagar

Du kommer att arbeta här, hemma.

Först kommer du att tvätta din skoluniform.

Efter det kommer du att hämta vattnet.

Sedan städar du på gården.

Efter att vi har ätit färdigt kommer du att diska tallrikarna.

Sen kommer du att gå till affären för att köpa socker och ris.⁷⁵

Förståelsen av att kvinnor kan vara utsatta för diskriminering på grund av sin etniska tillhörighet utöver könsdiskrimineringen, eller för att de tillhör en ursprungsbefolkning samtidigt som de är kvinnor, blev märkbar under 1990-talet. Arbetet med att uppdatera läroplaner utförs i flera länder på sätt som inkluderar försök att hitta och ersätta diskriminerande och/eller stereotypa skildringar av flickor och kvinnor.⁷⁶ *Kommittén om barnens rättigheter* har förespråkade en förändring av "bilden av kvinnor i skolböcker genom att framställa lämplig information för att bekämpa ojämlika villkor, stereotyper och social likgiltighet."⁷⁷

Odelbara mänskliga rättigheter

Rätten till utbildning sträcker sig över uppdelningen av mänskliga rättigheter i å ena sidan *medborgerliga och politiska rättigheter* och å andra sidan *ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter*. Den omfattar alla rättigheter. Detta stärker synen på de mänskliga rättigheterna som universella, vilket också blir uppenbart genom den ökade fokuseringen på kvinnors och barns mänskliga rättigheter. Förvisso erkänns att könsdiskriminering inte kan avskaffas så länge den på ett onaturligt sätt delas upp mellan olika kategorier av rättigheter, men det krävs mer än så för att utarbeta och förverkliga en genomgripande strategi för dess avskaffande i

---

⁷⁵ Mbilinyi, D.A. – Women and gender relations in school textbooks, I Mbilinyi, D.A. och Omari, C. (eds.) – *Gender Relations and Women's Images in the Media*, Dar es Salaam University Press, Dar es Salaam, 1996, s. 93-94.

⁷⁶ Den särskilda rapportören om kvinnors rättigheter inom den Interamerikanska kommissionen om mänskliga rättigheter identifierade ett antal länder där läroplans- och textboksreformer för att avskaffa gender diskriminering har genomförts. Organisation of American States – *Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights*, Doc. OEA/Ser.L/V/ii.98, Washington, D.C., 1998, s. 1017-1018.

⁷⁷ Kommittén om barnets rättigheter – Report on the eighth session (Genève, 9-27 januari 1995), U.N. Doc. CRC/C/38, 20 februari 1995, General debate on the Girl Child, 21 januari 1995, Annex V, para. 3 (a), p. 72.

förhållande till rätten till utbildning, för mänskliga rättigheter i utbildning och för att öka åtnjutandet av alla rättigheter och friheter genom utbildning. Kvinnors rätt att äga land och möjligheter att finna arbete påverkar motivationen hos föräldrar och hos flickorna själva. En förlängning av flickors skolgång fördröjer äktenskap och barnafödande, därmed minskas barnafödandet och antalet barn som skall utbildas i framtiden. En ökat antal kvinnor i politiken får ofta positiva konsekvenser på socialpolitikens område och motverkar samhällets militarisering.

FN:s konvention om avskaffandet av all slags diskriminering av kvinnor har lyckats komma förbi uppdelningen av mänskliga rättigheter i olika "generationer". Detta är en utbredd –men felaktig– indelning, där medborgerliga och politiska rättigheter sägs tillhöra första generationen, efterföljda av ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Konventionen slår tydligt fast att kvinnors mänskliga rättigheter omfattar alla rättigheter – medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella.

Den skyldighet att avskaffa diskriminering som åligger regeringar innefattar därmed att såväl formellt erkänna kvinnors lika rättigheter som att söka få bukt med ojämlika möjligheter att tillfullo åtnjuta alla rättigheter och friheter.

Dessutom slog konventionen fast redan 1979 att nyckeln till en förbättring av respekten för de mänskliga rättigheterna i utvecklingsländer var att anamma ett rättighetsperspektiv på utveckling. Betydelsen av utveckling för förverkligandet av mänskliga rättigheter kom att bli en del av konventionens sluttext utan att det framfördes några protester, till skillnad från skrivelser om äktenskap och familjen vilka framkallade ett flertal reservationer både före och efter det att konventionen antogs.⁷⁸

Konventionen skapades 1979 och utgjorde en "konstruktiv kompromiss"⁷⁹. Den blev konstruktiv i och med att ämnen som senare identifierades som hinder för jämställdhet, t.ex. våld mot kvinnor, enkelt kunde tolkas in i konventionens regler. En konvention kan inte omförhandlas för varje företeelse som uppfattas som skadlig, men det människorättsperspektiv som slås fast i sådana konventioner ger ett verktyg för att ta itu med sådana företeelser. Våld mot kvinnor är ett bra exempel – det finns ingen skrivelse i konventionen som säger att "härmed förbjuds våld mot kvinnor", men Kvinnokommittén har författat en uttömmande kommentar utifrån konventionen som belyser hur varje artikel skall tolkas och appliceras för att avskaffa de ojämlika maktförhållanden som orsakar kvinnors utsatthet. En gemensam internationell aktion för att påvisa och

---

⁷⁸ Konventionen antogs med 130 röster för och 11 nedlagda röster (Bangladesh, Brasilien, Comorererna, Djibouti, Haiti, Mauretanien, Mexiko, Marocko, Saudiarabien och Senegal). Antalet nedlagda röster kring skrivelserna om giftermål och familjen var nästan tre gånger så många, 32 stycken. U.N. Doc. A/34/830, 18 december 1979.

⁷⁹ Division for the Advancement of Women – The origins and institutional context of the Convention, U.N. Doc. RS/CEDAW/1992/WP.1, 24 mars 1992, s.8.

motverka våldet mot kvinnor blev möjlig först efter det att jämställdhet för kvinnor hade accepteras som en måttstock mot vilken företeelser – såsom våld mot kvinnor – skall bedömas.

Eftersom maktmissbruk är en strukturell fråga krävs strukturella garantier. Syftet med garantier för mänskliga rättigheter är att förhindra maktmissbruk: de kan inte förhindra enskilda män från att misshandla enskilda kvinnor eller, för den delen, enskilda kvinnor från att misshandla enskilda män. Deras syfte är snarare att tvinga regeringar att förändra de strukturer vilka upprätthåller den maktlöshet – förnekandet av lika rättigheter – som gör att kvinnor löper större risk för övergrepp. Sådan maktlöshet förvärras ofrånkomligen av egendomslöshet.

Litteratur

- Agarwal, Bina, 1994, *A Field of One's Own; Gender and Land Rights in South Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bolin Pennegård, Ann Marie, 1999, *Kvinnans Rättigheter*, Stockholm: Utrikesdepartementet, Regeringskansliet.
- Booth, Abigail, 1999, *Gendering the Right to Food: Recognising the Contribution of Women to Food Security*, MSc Dissertation, Gender Institute, London School of Economics, Finns hos författaren.
- Booth, Abigail, 2000, Först kommer maten: Om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, i *Feministiskt Perspektiv*, 2000:1
- Blomqvist, Gunilla, 1008, *Vem gör jobbet och vad är det värt*, Stockholm: Federativs Förlag.
- Bunch, Charlotte, 1990, Women's Rights as Human Rights: Towards a Revision of Human Rights, i *Human Rights Quarterly* 12:486-98
- Bunch, Charlotte, 1995, Transforming Human Rights from a Feminist Perspective, i Peters, Julie och Andrea Wolper (Eds.), 1995, *Women's Rights, Human Rights*, London och New York: Routledge
- Charlesworth, Hilary, 1995, Human Rights as Men's Rights i Peters, Julie och Andrea Wolper (Eds.), 1995, *Women's Rights, Human Rights*, London och New York: Routledge
- Charlesworth, Hilary, Christine Chinkin och Shelly Wright, 1991, Feminist Approaches to International Law, i *The American Journal of International Law*, Vol 85:613-645
- Charlesworth, Hilary och Christine Chinkin, 2000, *The Boundaries of International Law: A Feminist Analysis*, Manchester: Manchester University Press.
- Chinkin, Christine och Shelly Wright, 1993, The Hunger Trap: Women, Food and Self Determination, i *Michigan Journal of International Law*, Vol 14 s 262-321
- COHRE, 2000, *Sources No. 5, Women and Housing Rights*, Geneva: Centre of housing Rights and Evictions.
- Cook, Rebecca (Ed.), 1994, *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Eide, Asbjørn, Catarina Krause och Allan Rosas (Eds.), 2001, *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, 2nd edition, Dordrecht: Kluwer Law International.

- Elson, Diane och Jasmine Gideon, 1999, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the Empowerment of Women*, The United Nations Development Fund: New York,
<http://www.unifem.undp.org/progressww/esrights.html>
- FAO (FN:s Jordbruks- och livsmedelsorgan), 1996, Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action, Rome: FAO
- FAO , 1998, *Women Feed the World*, Rome: FAO
- FIAN, 2000, *Hungry for What is Right: FIAN-Magazine for the Human Right to Feed Oneself*, 1,2000 Kan beställas på www.fian.org
- Frostell, Katarina and Marin Scheinin, 2001, Women, i Eide, Asbjørn, Catarina Krause och Allan Rosas (Eds.), 2001, *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, 2nd edition, Dordrecht: Kluwer Law International.
- Gallagher, Anne, 1997, Ending the Marginalization: Strategies for Incorporating Women into the United Nations Human Rights System i *Human Rights Quarterly*, 1997, Vol 19 s. 283-333.
- International Human Rights Internship Programme, 2000, *Circle of Rights: Economic, Social & Cultural Rights Activism: A Training Resource*, särskilt Module 4, Economic, Social and Cultural Rights of Women, <http://www.hrusa.org/hrmaterials/IHRIP/circle/toc.html>
- Kabeer, Naila, 1994, *Reversed Realities: Gender Hierarchies in Development Thought*, London: Verso Press.
- Kirilova Eriksson, Maja, 2000, Att gå på två ben eller ett: Beträktelsesätt på mänskliga rättigheter, i *Feministiskt Perspektiv*, 2000:1
- Kuovo, Sari, 2000, Att beskriva en kullerbytta: Mänskliga rättigheter, kvinnor och kön inom FN, i *Feministiskt Perspektiv*, 2000:1
- Mohanty, Chandra Talpade, 1997, Women Workers and Capitalist Scripts: Ideologies of Domination, Common Interests, and the Politics of Solidarity, i Mohanty and Alexander (Eds.) *Feminist Genealogies, Colonial Legacies and Democratic Futures*, London: Routledge.
- Moore, Henrietta, 1994, *A Passion for Difference*, Cambridge: Polity Press
- Nussbaum, Martha och Jonathan Glover (Eds.), 1995, *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities*, Oxford: Clarendon Press
- Otto, Diane, 1996, Holding up Half the Sky, But for Whose Benefit: A Critical Analysis of the Forth World Conference on Women, i *The Australian Law Journal*, Vol. 6:7-28

- Peters, Julie och Andrea Wolper (Eds.), 1995, *Women's Rights, Human Rights*, London och New York: Routledge
- Skogly, Sigrun I, 2000, Why Focus on Women when 'Everyone' has a Right to Adequate Food, i *Hungry for What is Right: FIAN-Magazine for the Human Right to Feed Oneself*, 1, 2000
- Tomaševski, Katarina, 1993, *Women and Human Rights*, London: Zed Books
- UN Division for the Advancement of Women, 1997, *Promoting women's enjoyment of their economic and social rights*, Report from the Expert Group Meeting, Abo/Turku, Finland 1997, tillgänglig på: <http://www.un.org/esa/gopher-data/esc/cn6/1998/hrights/WESR97.EN>
- UNDP, 1995, *Human Development Report 1995: Gender and Human Development*, New York och Oxford: Oxford University Press, <http://hdr.undp.org/reports/global/1995/en/default.cfm>
- Women's Economic Equality Project, 2000, *Report from the South African Consultation*, <http://www.cesr.org/PROGRAMS/weep.htm>
- Wright, Shelly, 1992, Economic Rights and Social Justice: A Feminist Analysis of Some International Human Rights Conventions, i *Australian Yearbook of International Law*. Vol. 12:242

Webbsidor

AWID (Association for Women's Rights in Development)

Internationellt medlemsnätverk som arbetar för jämställdhet, hållbar utveckling och kvinnors mänskliga rättigheter
<http://www.awid.org>

COHRE (Centre on Housing Rights and Evictions)

Organisation som arbetar för rätten till bostad. På hemsidan finns skrifter om kvinnors rätt till bostad.
<http://www.cohre.org>

DAW (FN:s Division for the Advancement of Women)

<http://www.un.org/womenwatch/daw>

DAWN

Development Alternatives with Women for a New Era.
Nätverk av kvinnliga forskare och aktivister från "syd".
<http://www.dawn.org.fj>

DIANA

Women's Human Rights Resources at Bora Laskin Law Library,
University of Toronto

Information och länkar om kvinnors mänskliga rättigheter

<http://www.law-lib.utoronto.ca/Diana>

FIAN (FoodFirst Information and Action Network)

Organisation som arbetar för rätten till mat. Arbetar bl.a. för kvinnors rätt att försörja sig och kvinnor och jordreform.

<http://www.fian.org>

FN:s Livsmedels- och jordbruksorgan (FAO)

Informationssida om Gender och livsmedelssäkerhet.

<http://www.fao.org/Gender/gender.htm>

FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter.

Informationssida om kvinnors rättigheter.

<http://www.unhchr.ch/women/index.html>

MADRE

Internationell kvinnorättsorganisation som arbetar för mänskliga rättigheter för kvinnor och familjer.

<http://www.madre.org>

International Women's Rights Action Watch (IWRAP)

<http://www.igc.org/iwraw>

UNIFEM

FN:s utvecklingsfond för kvinnor

<http://www.unifem.undp.org>

University of Minnesota Human Rights Library

Länkar till användbara webbsidor med koppling till kvinnors mänskliga rättigheter.

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/women.html>

Women's Human Rights Net

Ett internationellt nätverk av organisationer som använder sig av modern informationsteknologi för att stärka kvinnors mänskliga rättigheter.

<http://www.whrnet.org>

Womenwatch

Information om FN:s arbete för kvinnor.

<http://www.un.org/womenwatch>